

MUTANABBIY SHE'RIYATIDA JINOS SAN'ATI: TURLARI VA BALOG'Y
VAZIFALARI**Fayziyev Shamsuddin Sadriddinovich**

Oriental universiteti o'qituvchisi

Shamsuddin99@icloud.com

+998950271827

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20773943>**Annotatsiya**

Ushbu maqolada arab mumtoz she'riyatining yirik namoyandasi Abu Tayyib Mutanabbiy ijodida qo'llangan jinos san'ati va uning badiiy-estetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida jinosning nazariy asoslari, uning balog'at ilmida tutgan o'rni hamda Mutanabbiy she'rlarida uchraydigan asosiy turlari yoritiladi. Shoirning turli qasida va she'rlaridan keltirilgan misollar asosida jinosning to'liq, noto'liq, mustavfā, mu'akkas va boshqa ko'rinishlari o'rganiladi. Shuningdek, jinosning she'riy nutqdagi musiqiylikni kuchaytirish, ma'noni teranlashtirish, obrazlilikni oshirish hamda o'quvchi va tinglovchiga estetik ta'sir ko'rsatishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari Mutanabbiy jinosni faqat lafziy bezak sifatida emas, balki mazmunni shakllantiruvchi muhim poetik vosita sifatida qo'llaganligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Mutanabbiy, jinos, balog'at, badiiy san'atlar, arab she'riyati, tajnis, poetika, badiiyat, lafziy san'atlar, uslubiyat.

Annotation

This article examines the use of paronomasia (jinās) in the poetry of Abu al-Tayyib al-Mutanabbi, one of the greatest representatives of classical Arabic literature. The study discusses the theoretical foundations of jinās, its place in Arabic rhetoric, and its artistic functions in poetic discourse. Various examples from al-Mutanabbi's poetry are analyzed to identify different types of jinās, including complete, incomplete, mustawfā and reversed forms. The article also explores the role of jinās in creating musical harmony, enriching meaning, strengthening imagery, and enhancing the aesthetic impact of poetry. The findings demonstrate that al-Mutanabbi employed jinās not merely as a decorative linguistic device but as an effective poetic tool contributing to the semantic and artistic structure of his poems.

Keywords: Al-Mutanabbi, jinas, paronomasia, Arabic rhetoric, poetic devices, stylistics, classical Arabic poetry, literary aesthetics, rhetoric, semantics.

Arab balog'ati ilmi Sharq adabiy tafakkurining eng muhim yutuqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu ilm doirasida nutqning ta'sirchanligini oshiruvchi vositalar, badiiy ifoda shakllari va uslubiy imkoniyatlar chuqur tadqiq etilgan. Balog'at

ilmining muhim bo'limlaridan biri bo'lgan badi' ilmi esa nutqqa go'zallik, musiqiylik va estetik ta'sir bag'ishlovchi san'atlarni o'rganadi. Ana shunday san'atlardan biri jinos san'atidir.

Jinos bir xil yoki o'xshash tovush tarkibiga ega bo'lgan, ammo ma'nolari turlicha bo'lgan so'zlarning bir matn ichida qo'llanishiga asoslanadi. Arab olimlari ushbu hodisani qadimdan nutqning nafisligini ta'minlovchi vositalardan biri sifatida baholab kelganlar. Ibn Mu'tazz, Abdulqohir Jurjoniy, Sakkokiy, Ibn Asir va boshqa olimlar jinosning nazariy masalalariga alohida e'tibor qaratganlar. Arab adabiyoti tarixida jinosdan mohirona foydalangan shoirlar ko'p bo'lsa-da, Abu Tayyib al-Mutanabbiy bu borada alohida o'rin egallaydi. Uning she'riyati mazmun teranligi, falsafiy mushohadalari va til boyligi bilan ajralib turadi. Mutanabbiy badiiy san'atlardan foydalanishda me'yorni saqlagan holda, ularni ma'no ifodalash vositasiga aylantira olgan.

Mazkur maqolaning maqsadi Mutanabbiy she'riyatida uchraydigan jinos turlarini aniqlash, ularning poetik xususiyatlarini tahlil qilish hamda mazkur san'atning she'riy matndagi balog'iy vazifalarini yoritishdan iborat. Jinos arab tilidagi "jins" so'zidan olingan bo'lib, o'xshashlik va mushtaraklik ma'nolarini anglatadi. Balog'at istilohida esa talaffuzi yoki harf tarkibi jihatidan o'xshash, ammo ma'nosi turlicha bo'lgan so'zlarning bir nutq doirasida qo'llanishi jinos deyiladi. Ibn al-Mu'tazz jinosni bir-biriga o'xshash harf tarkibiga ega bo'lgan, lekin ma'nosi jihatidan farq qiluvchi ikki so'zning birikishi sifatida izohlaydi. Ibn al-Asir esa jinosning mohiyati bir xil lafz ostida turli ma'nolarning yashirinishi ekanligini ta'kidlaydi. Balog'at olimlari jinosni muhassinot lafziyya, ya'ni lafziy go'zallik hosil qiluvchi san'atlar qatoriga kiritadilar. Biroq jinosning vazifasi faqat bezak yaratish bilan cheklanmaydi. U ma'noni kuchaytirish, fikrni ta'sirchan yetkazish va she'riy ohangdorlikni oshirishga ham xizmat qiladi.

Mutanabbiy ijodi mazmun va shakl uyg'unligi bilan tavsiflanadi. Shoirning asosiy e'tibori ma'noga qaratilgan bo'lsa-da, u badiiy san'atlardan ham unumli foydalangan. Jinos uning she'rlarida ma'noga xizmat qiluvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Mutanabbiyda jinos aksariyat hollarda tasodifiy emas, balki ma'lum badiiy maqsad asosida qo'llanadi. Shoir bir-biriga yaqin tovushli so'zlar yordamida ma'no qatlamlarini kengaytiradi, obrazlarni yanada yorqinlashtiradi va she'rning musiqiylikni kuchaytiradi.

To'liq jinos (الجناس التام). To'liq jinos ikki so'zning harflari, ularning soni, tartibi va shakli jihatidan mutlaqo bir xil bo'lib, ma'nosi turlicha bo'lganda yuzaga keladi. Mutanabbiy she'riyatida to'liq jinosning yorqin namunalaridan biri quyidagi baytda kuzatiladi:

فَلَيْتَ عَيْنَ الَّتِي آبَ النَّهَارُ بِهَا
فِدَاءَ عَيْنِ الَّتِي زَالَتْ وَلَمْ تُؤَبِّ

Mazkur baytda shoir «عين» soʻzini ikki xil maʼnoda qoʻllaydi. Birinchi «عين» quyoshni, ikkinchisi esa marhuma ayolning koʻzini anglatadi. Har ikki soʻz shaklan bir xil boʻlsa-da, maʼnolari turlicha boʻlgani sababli bu yerda toʻliq jinos yuzaga kelgan. Ushbu sanʼat vositasida marsiyaning taʼsirchanligi kuchaytirilgan va yoʻqotish fojeasi yanada chuqurroq ifodalangan. Bunday qoʻllanish natijasida sheʼrda nafaqat tovushiy uygʻunlik hosil boʻladi, balki maʼno ham chuqurlashadi. Oʻquvchi bir xil shakldagi ikki soʻz orqali turli semantik qatlamlarni idrok etadi. Bu esa sheʼriy taʼsirchanlikni oshiradi. Toʻliq jinosning yana bir muhim xususiyati shundaki, u sheʼrning ichki ritmini mustahkamlaydi. Bir xil shakldagi soʻzlarning takrorlanishi tinglovchining diqqatini jalb etadi va matnning esda qolishiga yordam beradi.

Mustavfo jinosi (الجناس المستوفى). Balogʻat ilmida mustavfā jinosi turli grammatik turkumlarga mansub soʻzlar oʻrtasidagi jinosni anglatadi. Bunda talaffuz jihatidan oʻxshashlik mavjud boʻlsa-da, grammatik vazifalar har xil boʻladi. Mutanabbiy ushbu usuldan mohirona foydalangan. Ayrim sheʼrlarida bir xil shakldagi birliklarning biri ism, ikkinchisi esa bogʻlovchi yoki boshqa grammatik unsur sifatida keladi. Natijada sheʼrda grammatik va semantik oʻyin yuzaga keladi. Oʻquvchi soʻzning shakliga emas, uning kontekst ichidagi funksiyasiga eʼtibor qaratishga majbur boʻladi. Bu esa sheʼriy fikrning chuqurroq idrok etilishiga olib keladi.

Notoʻliq jinos (الجناس الناقص). Notoʻliq jinosda soʻzlar oʻrtasidagi oʻxshashlik toʻliq boʻlmaydi. Harflardan biri yoki bir nechtasi farq qiladi. Shunga qaramay, ular tovush jihatidan yaqinligi sababli estetik taʼsir hosil qiladi. Mutanabbiy ijodida notoʻliq jinosning turli koʻrinishlari uchraydi. Shoir bu vosita yordamida tovush uygʻunligi va maʼno yaqinligini birlashtiradi. Notoʻliq jinos koʻpincha tabiiyroq eshitiladi. Shu sababli u sunʼiylik taassurotini kamroq uygʻotadi va matnning tabiiy oqimini saqlashga yordam beradi.

Tasʼhif asosidagi jinos (جناس التصحيف). Tasʼhif asosidagi jinos harflardan birining oʻzgarishi natijasida yuzaga keladi. Mutanabbiy ayrim hollarda bir harf oʻzgarishiga asoslangan jinosdan foydalanadi:

وَأَنَّكَ إِن قَسَيْتَ يُوسُفَ مَالِكًا
بِذَنْبٍ فَقَالَ النَّاسُ ذُبَابًا

Bu yerda «ذئاب» va «ذباب» soʻzlari oʻrtasida tasʼhif jinosi mavjud. Harflarning oʻxshashligi fonetik uygʻunlik hosil qilsa, maʼnodagi keskin tafovut badiiy taʼsirni kuchaytiradi. Mazkur usul sheʼrda oʻtkir maʼno kontrasti yaratadi. Bir qarashda

o'xshash bo'lib ko'ringan so'zlar mutlaqo boshqa ma'nolarni ifodalaydi. Natijada poetik ta'sir kuchayadi.

Mu'akkas jinos (الجناس المعكس). Mu'akkas jinos harflar yoki so'zlarning o'rin almashishi asosida quriladi. Mutanabbiy harflar o'rnini almashtirish asosidagi jinosdan ham foydalanadi:

وَلَا أَقِيمُ عَلَى مَالٍ أَذِلُّ بِهِ
وَلَا أَلْذُبِمَا فِي الْعَرَضِ مِنْ دَرَنِ

Baytdagi «أذل» va «ألذ» so'zlari o'rtasida mu'akkas jinos mavjud. Harflarning joy almashishi natijasida tovush o'xshashligi yuzaga keladi, biroq ma'no qarama-qarshiligi saqlanib qoladi. Mu'akkas jinos o'quvchini faol tafakkur qilishga undaydi. Chunki ma'no o'zgarishi bevosita harflarning joylashuviga bog'liq bo'ladi.

Jinosning eng muhim funksiyalaridan biri she'riy musiqiylikni ta'minlashdir. Bir-biriga yaqin tovushlar she'rning ritmik tuzilishini mustahkamlaydi. Mutanabbiy bu imkoniyatdan samarali foydalangan. Uning she'rlarida jinos tufayli ichki qofiyalanish, tovush takrori va fonetik uyg'unlik yuzaga keladi. Bu holat ayniqsa qasidalarda yaqqol ko'zga tashlanadi. Tinglovchi mazmunni anglab ulgurmasdan oldin tovush go'zalligini his qiladi. Natijada she'rning emotsional ta'siri ortadi.

Mutanabbiy she'riyatida jinos faqat musiqiylik yaratmaydi. U ma'noni ham boyitadi. Bir xil shakldagi so'zlarning turli ma'nolarda qo'llanishi she'rga ko'p qatlamlilik baxsh etadi. O'quvchi bir vaqtning o'zida bir nechta semantik yo'nalishni kuzatishi mumkin bo'ladi. Shu jihatdan jinos poetik tafakkurning muhim vositasi hisoblanadi. U ma'noni ixcham shaklda ifodalash imkonini beradi.

Mutanabbiy qo'llagan barcha jinoslar ham birdek maqtovga sazovor bo'lmagan. Ayrim tanqidchilar ba'zi baytlardagi jinoslarni ortiqcha murakkab yoki sun'iy deb baholaganlar. Mutanabbiy she'riyatidagi eng mashhur bahsli baytlardan biri:

وَقَلَّلَ الْهَمُّ الَّذِي قَلَّلَ الْحَسَا
قَلَّصَ عَيْسٍ كُلُّهُنَّ قَلَّصَ

Mazkur baytda «قلل» va «قالل» so'zlarining takrori juda kuchli fonetik effekt hosil qiladi. Ayrim tanqidchilar buni sun'iylik deb baholagan bo'lsalar, zamonaviy tadqiqotchilar ushbu takrorlar orqali bezovtalik va ichki iztirob hissi tovushlar yordamida ifodalanganligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, shoir qaf va lom tovushlarining takrori orqali bezovtalik va harakat hissini ifodalashga intilgan. Demak, bu yerda tovush shakli mazmunni ifodalash vositasiga aylangan.

Mutanabbiy she'riyatidagi jinoslar uning poetik mahoratini namoyon etadi. Shoir ushbu san'atni me'yorida va maqsadli qo'llagan. Jinos she'rning

musiqiyligini oshirish bilan birga obrazlarni yorqinlashtiradi, ma'no qatlamlarini kengaytiradi va estetik zavq uyg'otadi. Shu sababli u Mutanabbiy uslubining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jinos arab balog'atidagi eng muhim lafziy san'atlardan biridir. Mutanabbiy ushbu san'atdan mohirona foydalanib, uni she'riy matnning estetik va semantik imkoniyatlarini kengaytiruvchi vositaga aylantirgan. Shoir she'rlarida to'liq jinos, noto'liq jinos, mustavfā jinosi, tas'hif jinosi va mu'akkas jinos kabi ko'plab turlar uchraydi. Ularning barchasi she'rning musiqiyligini kuchaytirish, ma'noni chuqurlashtirish va badiiy ta'sirni oshirish vazifasini bajaradi. Mutanabbiy ijodi misolida jinosning faqat tashqi bezak emas, balki poetik mazmunni shakllantiruvchi muhim badiiy vosita ekanligi yaqqol namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Ibn Mu'tazz. Kitab al-Badi. Bag'dod: Dar al-Rashid li al-Nashr, 1979. – 268 b.
- 2.Abdulqohir Jurjoni. Asrar al-Balag'a. Jidda: Dar al-Madani, 1991. – 471 b.
- 3.Sakkokiy. Miftah al-Ulum. Bag'dod: Vizarat al-Ta'lim al-'Aliy, 1982. – 694 b.
- 4.Ibn Asir. Al-Masal al-Sair fi Adab al-Katib va al-Sha'ir. Qohira: Dar Nahdat Misr. – 2 jild, 1-jild: 420 b., 2-jild: 438 b.
- 5.Qozviniy. Al-Iyzah fi Ulum al-Balag'a. Bayrut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyya, 1989. – 320 b.
- 6.Sofadiy. Jinan al-Jinas fi 'Ilm al-Badi'. Bayrut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyya, 1987. – 214 b.
- 7.Mutanabbiy. Divan al-Mutanabbiy. Bayrut: Dar Sadir, 1964. – 724 b.
- 8.Ibn Jinniy. Al-Fasr – Sharh Divan al-Mutanabbiy. Bayrut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyya, 1988. – 2 jild.
- 9.Ukbary. Al-Tibyan fi Sharh al-Divan. Bayrut: Dār al-Ma'rifa, 1978. – 2 jild.
- 10.Vohidiy. Sharh Divan Abi al-Tayyib al-Mutanabbiy. Bayrut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyya, 1991. – 568 b.
- 11.Muhammad Mandur. Al-Naqd al-Manhaji 'inda al-'Arab. Qohira: Dar Nahdat Misr, 1973. – 352 b.

